

УДК: 159.923

© Олефір В.О., 2012 р.

В.О. Олефір

Українська інженерно-педагогічна
академія, м. Харків

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ: СТРУКТУРА ТА ДІАГНОСТИКА

На основі методу структурного моделювання набула конкретизації ідея взаємодії процесів інтелектуальної і особистісно-мотиваційної регуляції в єдиній психологічній системі – ієрархічній моделі інтелектуально-особистісного потенціалу. Структурна модель має хорошу відповідність емпіричним даним.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, особистісний потенціал, структурне моделювання.

В.А. Олефір

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-ЛИЧНОСТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ: СТРУКТУРА И ДИАГНОСТИКА

На основе метода структурного моделирования приобрела конкретизации идея взаимодействия процессов интеллектуальной и личностно-мотивационной регуляции в единой психологической системе – иерархической модели интеллектуально-личностного потенциала. Структурная модель имеет хорошую соответствие эмпирическим данным.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, личностный потенциал структурное моделирование.

V.A. Olefir

INTELLECTUAL AND PERSONAL POTENTIAL: STRUCTURE AND DIAGNOSIS

On the basis of structural modeling has become concrete idea of interaction processes of intellectual and personal-motivational regulation in a single psychological system – hierarchical model of intellectual and personal potential. Structural model has a good agreement with empirical data.

Key words: intellectual capacity, personal potential and structural modeling.

Постановка проблеми. Термін «потенціал» набув широкого використання в сучасній науковій лексиці, де він зустрічається у різних аспектах: в економічному – це людський потенціал, трудовий потенціал; в соціально-організаційному – кадровий потенціал, в соціально-психологічному – особистісний потенціал, інтелектуальний потенціал. Таке широке розмаїття використання терміну «потенціал», з одного боку, свідчить про значущість цього поняття для сучасної науки, а з іншого – про множинність позначуваних ним реалій.

Як відомо, поняття потенціал було ґрунтовно пропрацьовано у фізиці в контексті вивчення динамічних систем. Потенціал системи – це її можливість здійснити певну роботу. Стосовно людського потенціалу, термін «потенціал» означає сукупність наявних можливостей та засобів як окремої особи, так і групи людей, держави, людства взагалі, в якій-небудь області діяльності, які можуть бути використані для досягнення конкретної мети. Незважаючи на те, що поняття потенціалу змістовно розкриваються через співвідношення з поняттям можливості, проте воно не тотожне з ним. Потенціал є різновидом можливості, але на відміну від можливості – є можливість, що володіє одночасно силою на своє здійснення, прагне до своєї реалізації.

Щодо окремої людини відносно поняття потенціал використовуються атрибути – «інтелектуальний», «особистісний», «творчий» та ін. Аналіз досліджень в області даної проблематики показує, що поняття «інтелектуально-особистісний потенціал» не являється усталеним, слабо розроблені методи його оцінки. В той же час існують передумови, щоб розглядати взаємодію процесів інтелектуальної і особистісно-мотиваційної регуляції в єдиній психологічній системі.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. Як відомо, ідея єдності інтелекту і афекту спочатку виникла в працях Л.С. Виготського, який відкрив існування динамічної смислової системи, що є єдністю інтелектуальних і афективних процесів [1].

Разом з впливом мислення на афект існує зворотний вплив афекту на мислення, яке, зокрема, проявляється в тому, що, по-перше «<...> у всякій ідеї знаходиться в переробленому виді афективне відношення людини до дійсності, представленої в цій ідеї» [1, с. 22]; по-друге, сама думка виникає з мотивуючої сфери нашої свідомості [1, с. 357]. Положення про взаємозв'язок когнітивних і емоційних процесів розвивали С.Л. Рубінштейн і О.М. Леонтьєв. Згідно С.Л. Рубінштейну, мислення вже само по собі є єдністю емоційного і раціонального, а емоція – єдність емоційного і інтелектуального [9]. О.М. Леонтьєв показав, що мислення має емоційну (афективну) регуляцію [5]. Проте, як ми вже говорили, намічені Л. С. Виготським підходи до

розуміння єдності інтелекту і афекту в процесі розвитку людини у вітчизняній психології доки не отримали належної розробки.

У психологічних дослідженнях потенціалу в цілому можна виділити дві тенденції в його розумінні. Перша, когнітивістська, об'єднує уявлення про когнітивний ресурс, інтелектуальний діапазон, інтелектуальний потенціал. Саме ці поняття використовуються як пояснювальні конструкти при аналізі регуляції процесів мислення, інтелектуальних здібностей як ресурсів саморегуляції. Так, М.О. Холодна запропонувала конструкт «інтелектуальний ресурс», який розуміється як певне співвідношення між психометричним інтелектом та основними когнітивними стилями [13]. Операціоналізація поняття «інтелектуальний ресурс» здійснюється в термінах стильових і рівневих властивостей інтелекту через наступні показники: час знаходження простої фігури в складній і коефіцієнт імпліцитного наочіння за методикою «Включені фігури» (стильові властивості інтелекту); рівень психометричного інтелекту по тесту Равена (рівнева властивість інтелекту). М.О. Холодна вказує, що якщо традиційні інтелектуальні здібності можуть розглядатися як показники готовності психічних механізмів до переробки інформації, то когнітивні стилі (контроль) – це психічні механізми управління цими процесами переробки інформації [12].

Д.В. Ушаков розглядає поняття інтелектуального потенціалу в контексті структурно-динамічного підходу до психології інтелекту. Поняття потенціалу в руслі даного підходу визначається ним як «<...> індивідуально виражена здатність до формування функціональних систем, відповідальних за інтелектуальну поведінку» [11, с. 74].

Друга тенденція представлена циклом досліджень «особистісного потенціалу», проведених під керівництвом Д.О. Леонтьєва, в яких останній розуміється як «<...> системна характеристика індивідуально-психологічних особливостей особистості, що лежить в основі здатності особистості виходити у своїй життєдіяльності із стійких внутрішніх критеріїв і орієнтирів і зберігати стабільність смислових орієнтацій і

ефективність діяльності на тлі тисків і зовнішніх умов, що змінюються» [4, с. 4-5]. У руслі цього напрямку особистісний потенціал розглядається як єдність трьох регуляторних функцій, що доповнюють одна одну: функції самовизначення, функції реалізації і функції збереження. Якщо змістом першої виступає розширення спектру можливостей дії, спектру потенційних сенсів ситуації, а зміст другої полягає у звуженні спектру можливостей, здатності упоратися з їх надмірністю, подоланні невизначеності, то змістом третьої є збереженням стійкості і цілісності особистості на тлі несприятливих або ворожих обставин [5].

В якості індикаторів (маніфестних перемінних) особистісного потенціалу виступають такі види змінних, які відображають те, що допомагає людині гнучко реагувати на ситуацію, жити у світі, що безперервно змінюється [7]. Змінні, що є ключовими для розуміння природи особистісного потенціалу, Д. О. Леонт'єв відносить до двох груп мішеней неklasичної психодіагностики: атрибутивним схемам і стратегіям. Атрибутивні схеми – це система уявлень про те, як саме влаштований світ, що від чого залежить, що з чим пов'язане. До них відносяться: оптимізм/песимізм (М. Селігман) – стійку схему атрибуції, розуміння в одному випадку позитивних подій як закономірних, а негативних – як випадкових, в іншому випадку – навпаки; самоефективність (А. Бандура) – міра зв'язку між наявними засобами і метою; каузальні орієнтації (Е. Десі, Р. Райан) – міри зв'язку дії з її можливими причинами. Ці перемінні і являють собою «єдність афекту і інтелекту» за Л. С. Виготським.

Стратегії – особлива категорія стійких особистісних диспозицій. Вони є стійкими способами поведінки, більш менш усвідомлено вибраними за наявності альтернативи, і схильні до цілеспрямованих змін. Прикладом цього виду змінних є таке поняття і змінна, як орієнтація на дію або орієнтація на стан. Автором цього поняття є Ю. Куль, який звернув увагу на те, що, коли люди стикаються з проблемою, то одні з них більше займаються приписуванням причин (орієнтовані на стан), а інші менше; не дуже замислюючись над причиною того, що сталося, вони передусім шукають в ситуації ресурси її вирішення (орієнтовані на дію). Також до числа перемінних-

стратегій відноситься життєстійкість як здатність витримувати стресогенні дії без негативних наслідків.

Існують спроби об'єднати інтелектуальний і особистісний потенціали в складеному понятті – інтелектуально-особистісний потенціал. Ця позиція представлена в роботах Т.В. Корнілової, О.О. Сергієнко [3; 4; 10], в яких знайшли подальший розвиток та обґрунтування уявлення про єдність афекту та інтелекту за Л.С. Виготським, пізнання та переживання згідно теорії С.Л. Рубінштейна. Інтелектуально-особистісний потенціал цими авторами також розглядається як потенціал контролю і саморегуляції.

Зокрема, Т.В. Корнілова так пояснює своє розуміння інтелектуально-особистісного потенціалу: «<...> інтелектуально-особистісний потенціал – не “мішок” з опущеними туди можливостями, що приховано враховуються суб'єктом. Його психологічне “зображення” має бути виражене по осі не вниз (у глибину потенціалу), а вгору – в область новоутворень, що актуалізуються суб'єктом, які включають актуалізацію особистісно-мотиваційних і інтелектуальних компонентів як координат утворення більш парціальних або загальніших систем регуляції в конкретній ситуації ПР. Готовність і вміння людини використовувати свої можливості (а не їх оцінка сама по собі) – один з аспектів так званої саморегуляції» [2, с. 183].

Це визначення досить близько підходить до уявлення про ресурсний характер контролю поведінки, що представлений в працях О.О. Сергієнко та її співавторів. Ресурс контролю поведінки утворюють: інтелектуальний потенціал як певний перелік здібностей: здібності передбачати події, вилучати і упорядковувати ментальний досвід, ментально планувати рішення і моделювати виконання, здібності до когнітивної гнучкості, порівняння передбачуваного і реального результату; емоційність (інтенсивності емоцій, емоційної лабільності, активності, здатності до співпереживання, розумінню емоцій своїх та Іншого); здатності до довільної організації дій, вольових зусиль [10, с. 19].

Аргументом на користь обґрунтування конструкту «інтелектуально-особистісний потенціал» можуть виступати мета-аналізи взаємозв'язків різноманітних (в тому числі і атрибутивних) особистісних характеристик та інтелектуальних здібностей, проведених американськими дослідниками [14; 15]. Мета-аналітичне дослідження P.L. Ackerman та E.D. Heggestad [14] показало, що по-перше, невротизм негативно корелює з усіма показниками інтелекту: чим більше невротичні особистості, тим краще вони виконують тести інтелекту. По-друге, екстраверти, краще, ніж інтроверти справляються з тестами інтелекту, але кореляції дуже скромні. По-третє, відкритість є найбільш сильно пов'язана з когнітивними здібностями. По-четверте, риса поступливість здається зовсім не пов'язаною з когнітивними тестами здібностей. По-п'яте, сумлінність скромно негативно пов'язана з когнітивними здібностями.

В іншому мета-аналітичному дослідженні [15] виявлено, що така атрибутивна характеристика особистості, як самооефективність позитивно зв'язана із загальними ментальними здібностями (GMA) [$\beta = 0,17$; $p < 0,01$], рисами із великої п'ятірки: сумлінність [$\beta = 0,19$; $p < 0,01$], екстраверсією [$\beta = 0,29$; $p < 0,01$], емоційною стабільністю і досвідом [$\beta = 0,21$; $p < 0,01$].

Таким чином, теоретичні та емпіричні дослідження дають нам підстави до проведення дослідження, завдання якого полягає в тому, щоб, використовуючи сучасні засоби структурного моделювання в психології, конкретизувати уявлення про єдність «інтелекту і афекту», об'єднавши їх у єдиному конструкті «інтелектуально-особистісний потенціал».

Конкретна мета дослідження полягає в побудові ієрархічної структурної моделі конструкту «інтелектуально-особистісний потенціал» та провести її емпіричну верифікацію.

Ґрунтуючись на ідеях і уявленнях вищезгаданих авторів, ми розглядаємо інтелектуально-особистісний потенціал як системне, ієрархічне, багатокомпонентне утворення, що лежить в основі здібності людини контролювати поведінку на основі

когнітивних функціональних систем та внутрішніх критеріїв, відносно незалежно від мінливих обставин.

Методика та процедура дослідження. У дослідженні прийняли участь 221 студент вузів м. Харкова (120 – чоловічої та 101 жіночої статі). Вік випробовуваних – від 18 до 25 років. Учасникам пропонувався пакет тестів, який включав наступні методики:

1. Методику Р. Амтхауера для оцінки рівня психометричного інтелекту.
2. Методику «Приховані фігури» Л. Л. Терстоуна. Оцінювався показник незалежності / полнезалежності (середня величина часу виявлення простої фігури в складній) і кількість допущених помилок.
3. Методику «Порівняння схожих малюнків» Дж. Кагана для оцінки когнітивного стилю імпульсивність/рефлексивність. Показник – сумарний Z-критерій.
4. Методику «Словесно-колірна інтерференція» Дж. Струпа припускає оцінку показника ригідності / гнучкості пізнавального контролю. Враховувався інтегральний показник – коефіцієнт інтерференції в умовах конфлікту вербальних і сенсорно-перцептивних функцій.
5. Тест життєстійкості С. Мадді. Вимірює три основні установки, що забезпечують здійснення особистістю вибору майбутнього і що допомагають їй справлятися із складними життєвими ситуаціями, – залученість, контроль і виклик та підсумковий показник життєстійкості як здатність витримувати стресогенні дії без негативних наслідків.
6. Російську версію опитувальника каузальних орієнтації (РОКО) Е. Десі і Р. Райана. Методика дає інформацію про порівняльну вираженість одного з трьох способів прийняття рішення в ситуації вибору: опора на самостійні внутрішні критерії (автономія), опора на зовнішні критерії і підстави (контроль), вичікування і відхід від рішення (безособова орієнтація).

7. Опитувальник толерантності до невизначеності Д. Маклейна (MSTAT - I). Вимірює готовність суб'єкта включатися в невизначені ситуації і уявлення про здатність успішно діяти в них.

8. «Шкалу контролю за дією» (НАКЕМР-90) Ю. Куля. Дозволяє оцінити здібності випробовуваного регулювати власну поведінку, спираючись на власні вольові якості в ситуаціях, відбитих в наступних шкалах: контроль за дією при невдачі; контроль за дією при плануванні; контроль за дією при реалізації. Високі оцінки за кожною шкалою означають орієнтацію на дію, низькі – орієнтацію на стан. Під орієнтацією на дію розуміється активний стан наміру, спрямований на трансформацію його в дію, тоді як орієнтація на стан пов'язана із затримкою реалізації наміру, викликану думками і аналізом минулого, сьогодення і майбутнього.

9. Опитувальник «Стиль пояснення успіхів і невдач» (СТОУН). Призначений для діагностики оптимізму особистості, що розуміється як здатність оптимістично оцінювати причини різних подій, як негативного, так і позитивного характеру. При оптимістичному атрибутивному стилі (оптимізмі) успіхи сприймаються як стабільні, глобальні і контрольовані, а невдачі як тимчасові (випадкові), локальні і контрольовані.

10. Шкалу загальної самоефективності Р. Шварцера і М. Ерусалема. Вона містить 10 висловлювань щодо спроможності людини до успішного здійснення діяльності, які пропонується оцінити за 4-бальною шкалою. Сумарний бал за усіма пунктами є показником загальної самоефективності.

Для математичної обробки результатів використовувався кореляційний аналіз та структурне моделювання лінійними рівняннями. Структурне моделювання – метод аналізу даних, що дозволяє будувати і візуалізувати складні системи гіпотез про зв'язки між змінними, як спостережуваними, так і латентними. У його основі лежить система лінійних регресійних рівнянь, що відбивають вклад спостережуваних змінних в дисперсію латентних. Для аналізу узгодженості емпіричних даних і структурної моделі використовувались наступні критерії: (а) Chi-square статистика поділена

на число ступенів свободи (Chi-square/df); (б) CFI – the Comparative Fit Index (порівняльний індекс придатності); (в) індекс RMSEA – the Root Mean Square Error of Approximation (середньоквадратична помилка апроксимації). Моделі вважалися придатними, якщо їх показники Chi-square/df та RMSEA були низьким ($\leq 2,0$ та $\leq 0,08$ відповідно), а статистика CFI – високою ($\geq 0,9$).

Розрахунки виконувалися в пакеті STATISTICA 7.0.

Отримані результати та їх аналіз. Для виявлення зв'язку між змінними, що характеризують інтелектуальний та особистісний потенціал проводився кореляційний аналіз по Пірsonу (табл. 1).

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки між змінними, що характеризують інтелектуальний та особистісний потенціал (n = 221)

Змінні	Авто	ЖСТ	ТН	ОДН	ОДР	ОАС	СЕ	ПЗ/ПНЗ	I / P	P / Г	КІ
Авто	1										
ЖСТ	,265**	1									
ТН	,413**	,303**	1								
ОДН	,248**	,300**	,235**	1							
ОДР	,267**	,324**	,274**	,338**	1						
ОАС	,165**	,408**	,211**	,231**	,227**	1					
СЕ	,078	,294**	,174**	,289**	,250**	,192**	1				
ПЗ/ПНЗ	-,036	,146*	,132*	,119*	,061	,008	,091	1			
I / P	-,045	-,103	-,130*	,007	-,089	,039	-,046	-,241**	1		
P / Г	-,014	,037	-,017	,090	,027	-,029	,118*	-,207**	,183**	1	
КІ	,034	,099	,095	,085	,029	,010	,054	,200**	-,209**	-,260**	1

Примітка. Умовні позначення: Авто – автономність (РОКО); ЖСТ – життєстійкість; ТН – толерантність до невизначеності; ОДН – орієнтація на дію при невдачі; ОДР – орієнтація на дію при реалізації; ОАС – оптимістичний атрибутивний стиль; СЕ – самоефективність; ПЗ/ПНЗ – залежність/полонезалежність; I/P – імпульсивність/рефлексивність; P/Г – ригідність/гнучкість; КІ – коефіцієнт інтелекту.

** – Кореляція значима на рівні 0,01.

* – Кореляція значима на рівні 0,05.

Були отримані наступні значущі на рівні не менше $p < 0,05$ зв'язки:

1. Чим в більшій мірі особистість спирається на самостійні внутрішні критерії (автономія), тим краще вона справляється із складними життєвими ситуаціями (життєстійкість), більш готова включатися в невизначені ситуації і здатна успішно діяти в них (толерантність до невизначеності), орієнтована на дію а не на стан, тим їй більшій мірі властивий оптимістичний атрибутивний стиль та самоефективність.

2. Чим вище рівень життєстійкості особистості, тим вище загальний показник оптимістичного атрибутивного стилю, орієнтація на дію при реалізації наміру в ситуації невдачі, толерантність до невизначеності та само ефективність.

3. Чим вище толерантність до невизначеності, тим більше особистість орієнтована на дію, їй притаманний оптимістичний атрибутивний стиль, самоефективність, полenezалежність та рефлексивність.

4. Чим вище у особистості розвинена орієнтація на дію, тим їй в більшій мірі властивий оптимістичний атрибутивний стиль та самоефективність

5. Полenezалежні особистості характеризуються більшою здатністю справлятися із складними життєвими ситуаціями, толерантні до невизначеності, орієнтовані на дію при невдачі, рефлексивні та гнучкі.

6. Чим вище рівень загального інтелекту, тим більша полenezалежність, рефлексивність та гнучкість особистості.

Таким чином, результати кореляційного аналізу в цілому представляються добре узгодженими: отримані дані формують несуперечливу картину.

Структурне моделювання. В структурному моделюванні розрізняють два типи перемінних – явні і приховані. Явні – це ті змінні, які можуть бути безпосередньо виміряні, – вони зображуються прямокутниками. Приховані змінні (конструкти) – це змінні, які не можна безпосередньо виміряти, – зображуються овалами або колами. Це ті гіпотетичні перемінні, які дослідник включає в модель.

На структурній моделі, що представлена на рис. 1, цифри біля стрілок – регресивні ваги, які вказують на те як латентна перемінна обумовлює явну перемінну. Вони можуть бути використані для оцінки значень як факторів першого порядку, так і

інтелектуально-особистісного потенціалу в цілому. Для цього необхідно значення явних перемінних помножити на регресивні ваги і результати підсумувати.

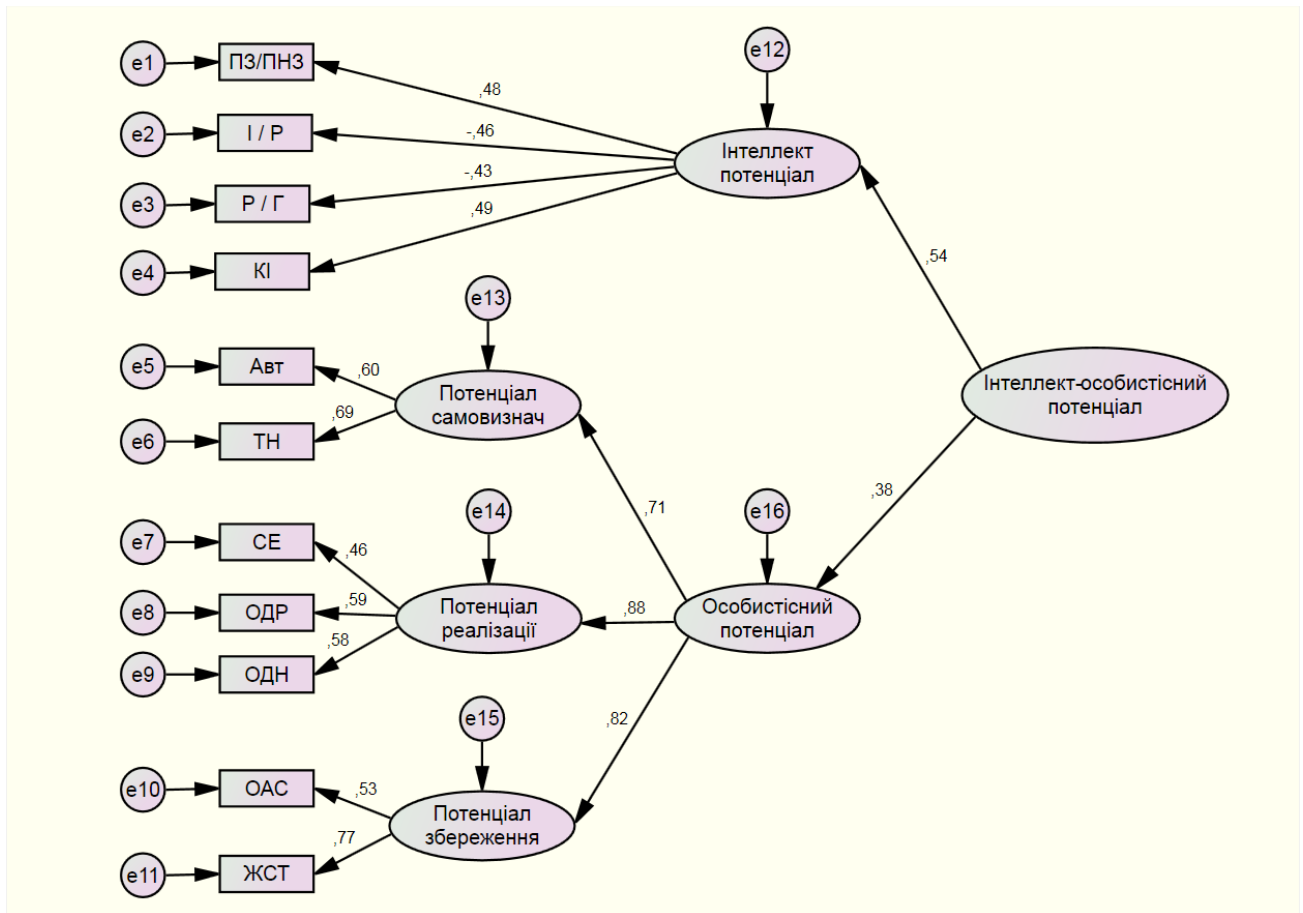

Рис. 1 Структурна модель інтелектуально-особистісного потенціалу. Умовні позначення: ПЗ/ПНЗ – полезалежність/полenezалежність; I/P – імпульсивність/рефлексивність; Р/Г – ригідність/гнучкість; КІ – коефіцієнт інтелекту; Авт – автономність; ТН – толерантність до невизначеності; СЕ – самоефективність; ОДР – орієнтація на дію при реалізації; ОДН – орієнтація на дію при невдачі; ОАС – оптимістичний атрибутивний стиль; ЖСТ – життестійкість.

Наскільки гарно побудована модель описує кореляційну структуру даних? Відповідь на це питання дають індекси узгодженості емпіричних даних з теоретичною моделлю. Для всієї моделі вони такі: Chi-square/df = 1,228; CFI = 0,976; RMSEA = 0,028. Всі регресивні ваги є статистично значущими.

В конструкті «інтелектуально-особистісний потенціал» власне інтелектуальний потенціал представлений більш значуще ніж особистісний потенціал [$\beta = 0,54$; $p < 0,001$ проти $\beta = 0,38$; $p < 0,01$]. Між собою ці два гіпотетичні конструкти корелю-

ють на рівні 0,20 (отримується шляхом перемноження β -коефіцієнтів – $0,54 \times 0,38 = 0,20$).

Таким чином, запропонована модель інтелектуально-особистісного потенціалу характеризується системністю і має гарну відповідність емпіричним даним.

Перспектива подальших досліджень інтелектуально-особистісного потенціалу вбачається у виявленні його регулятивної ролі в різних видах діяльності і поведінки людини. Причому інтелектуальний, особистісний потенціали можуть бути як предикторами, так і модераторами та медіаторами в різних моделях.

Висновки.

1. Встановлено значущі кореляційні зв'язки між показниками, що відображають конструкти інтелектуальний та особистісний потенціали. Між собою інтелектуальний та особистісний потенціали мають зв'язок на рівні 0,20.

2. З допомогою методу моделювання лінійними структурними рівняннями операціоналізовано поняття «інтелектуально-особистісний потенціал» та запропонована ієрархічна структурна модель, яка дозволяє проводити вимірювання цього гіпотетичного конструкту.

Список літератури

1. Выготский Л.С. Собр. соч.: в 6 т. Т.2. / Л.С. Выготский. — М.: Педагогика, 1982.
2. Корнилова Т.В. Саморегуляция и личностно-мотивационная регуляция принятия решений / Т.В. Корнилова // Субъект и личность в психологии саморегуляции / Под ред. В.И. Моросановой. — М., Ставрополь: ПИ РАО, СевКавГТУ, 2007. — С. 181-194.
3. Корнилова Т.В. Интеллектуально-личностный потенциал человека в стратегиях совладания / Т.В. Корнилова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. — 2010. — № 1. — С. 46-57.
4. Корнилова Т.В. Динамическое функционирование интеллектуально-личностного потенциала человека в психологической регуляции решений и выборов / Т.В. Корнилова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14. Психология. — 2011. — № 1. — С. 66-78.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность / А.Н. Леонтьев. — М.: Политиздат, 1975. — 304 с.
6. Леонтьев Д.А. Опыт структурной диагностики личностного потенциала / Д.А. Леонтьев, Е.Ю. Мандрикова, Е.Н. Осин, А.В. Плотникова, Е.И. Рассказова // Психологическая диагностика. — 2007. — № 1. — С. 8-31.

7. Леонтьев Д.А. Перспективы неклассической психодиагностики [Электронный ресурс] // Психологические исследования: электрон. науч. журн. 2010. N 4(12). URL: <http://psystudy.ru>.
8. Леонтьев Д.А. Промежуточные итоги: от идеи к концепции, от переменных к системной модели, от вопросов к новым вопросам / Д.А. Леонтьев // Личностный потенциал: структура и диагностика / Под ред. Д. А. Леонтьева. — М.: Смысл, 2011. — С. 669-675.
9. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. — М.: Педагогика, 1973. — 423 с.
10. Сергиенко Е.А. Контроль поведения как субъектная регуляция / Е.А. Сергиенко, Г.А. Виленская, Ю.В. Ковалева. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. — 352 с.
11. Ушаков Д.В. Психология интеллекта и одаренности. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2011. — 464 с.
12. Холодная М.А. Когнитивные стили: О природе индивидуального ума / М.А. Холодная. — М.: ПЕР СЭ, 2002. — 304 с.
13. Холодная М.А. Интеллектуальные способности и стратегии совладания / М.А. Холодная, А.А. Алексапольский // Психологический журнал. — Т. 31. — № 4. — 2010. — С. 59-68.
14. Ackerman P.L. Intelligence, Personality, and Interests: Evidence for Overlapping Traits / P.L. Ackerman and Eric D. Heggestad // Psychological Bulletin. — 1997. — Vol. 121. — No 2. — P. 219-245.
15. Judge T.A. Self-Efficacy and Work-Related Performance: The Integral Role of Individual Differences / T.A. Judge, C.L. Jackson, J.C. Shaw, B.A. Scott and B.L. Rich // Journal of Applied Psychology. — 2007. — Vol. 92. — №. 1. — P. 107-127.